

gári politikai erőkkel való konspiráció formáiban.

Ezek a tanulmányok nem mutathatják be a chilei hadsereg problémáját komplex módon; nem esik szó sem a német befolyás továbbéléséről, sem a munkáselnemzésben betöltött szerepéről, s nem kapunk információkat — mert nincsenek ilyen tanulmányok —

az Egyesült Államok katonai, illetve a hadseregen belüli befolyásáról. Így, bár részletes feldolgozását adják egy-egy időszaknak, csupán adaléku szolgálatnak a chilei hadsereg megismeréséhez s a legutóbbi chilei események jobb megértéséhez.

Anderle Ádám

I. H. BAGRAMJAN:

ÍGY KEZDŐDÖTT A HÁBORÚ

(*Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1973. 541 p.*)

A Zrínyi Katonai Kiadó és a Kossuth Könyvkiadó közös vállalkozásának jóvoltából — Zsukov, Konyev és Rokosszovszkij marsallok emlékiratai után — most Bagramjan marsall memoárjával is megismerkedhet a magyar olvasóközönség. Bagramjan a Nagy Honvédő Háborút közvetlenül megelőzően ezredesként a Kijevi Különleges Katonai Körzet, majd a Délnyugati Front törzsének hadművelési osztályvezetője volt. A háború különösen nehéz első időszakában bontakoztak ki hadvezéri képességei, melyek révén meredeken felfelé ívelő pályát futott be. Néhány év alatt ezredesből a Szovjetunió marsalljává, hadművelési osztályvezetőből frontparancsnokká lépett elő. Neve és tevékenysége elválaszthatatlanul összeforrott a szovjet hadsereg számos győzelmével.

Könyvében a Nagy Honvédő Háború első 178 napjának drámai feszültségű eseményeit eleveníti fel a Kijevi Különleges Katonai Körzetben, illetve a Délnyugati Front arcvonalán. Stílusa kiforrott írói képességről, mondani- valója őszinteségről, rokonszenves szerénységről és realitásérzéről tanúskodik. Megismerteti az olvasót a Kijevi Különleges Katonai Körzet háború előtti állapotával, a Délnyugati Front határmenti harcaival, Kijev hősi védelmével, a Wehrmacht Rosztov és Jelec körzetében tevékenykedő csoportosításainak szétzúzására tett sikeres erőfeszítésekkel. Az események láncolatában mutatja be könyvének szereplőit: tábornokokat, tiszteteket és katonákat; jellemvezve, hogyan feleltek meg feladataiknak.

Gazdag mondanivalójából célszerűnek látszik néhány probléma kiemélése. Lássuk mindenekelőtt, hogyan értékeli Bagramjan a Kijevi Különleges Katonai Körzet állapotát a háború előestéjén, s felkészültségét az agresszor várható csapásának elhárítására. Számos szerzőtől eltérően, nem általában jellemzi a helyzetet. Mondanivalója nagyon is konkrét. Adatai és példái nem egyszerű illusztrációk, hanem a valóság alapvető mutatói. Könyvéből megtudjuk, hogy a körzet csapatainál 1941 májusában 30 ezer tiszti és technikus hely volt betöltetlen, a vontatók és szállítóeszközök 70—75 százaléka hiányzott, a harckocsik és repülőgépek 85 százaléka elavult. A meglevő új harci technika kezelésében a katonák még nem szereztek kellő jártasságot. Ezekből az adatokból világosan kiderül, hogy a Kijevi Különleges Katonai Körzet, illetve a belőle alakult Délnyugati Front csapatait rendkívül kedvezőtlen helyzetben érte a hitleri agresszió. Bagramjan azonban nem ért egyet azokkal, akik a Szovjetunió védelmi képességének hiányosságaiért bírálják a felső katonai vezetést, a honvédelmi ipar vezetőit és a harci technika tervezőit. Velük vitázva konkrét adatokkal érzékelteti, milyen feszített ütemben folyt a védelmi képesség növelése 1939 óta minden területen. Az a véleménye, hogy a második világháború kitörése után az illetékesek alapvetően minden lehető megtettek a védelmi képesség növelése és fejlesztése érdekében. Adatokkal bizonyítja, hogy a rendelkezésre álló idő bizonyult kevésnek ahhoz, hogy az

erőfeszítések gyümölcse beérjen a fasiszta agresszió kezdetéig; illetve az ipar fejlettségi szintje gyakorolt korlátozó hatást az erőfeszítések eredményességére, s e két ok alapvetően összefüggött egymással.

A Kijevi Különleges Katonai Körzet törzse 1941 kora tavaszától újabb és újabb adatokkal rendelkezett a németek támadási előkészületeiről. Ezeket értékelve Kirponosz vezérezeredes körzetparancsnok fokozott harcászaltságba helyezte csapatait. A határvédelmi intézkedésekről szólva, Bagramjan rendkívül szemléletes és meggyőző módon érzékelteti a körzet törzsének jól átgondolt tevékenységét, minden lényegesre kiterjedő gondosságát, de lehetőségeinek korlátait is. Ebben az összefüggésben érthető meg Rokosszovszkij marsall bírálata a körzet harcászaltságát illetően. Rokosszovszkij, aki fél évvel a háború kitörése előtt vette át a körzet 9. gépesített hadtestének parancsnokságát, memoárjában megemlíti, hogy a Kijevi Különleges Katonai Körzetben nem volt meg a Tengeremléken és a Távolság-Keleten töltött szolgálati ideje alatt tapasztalt harcászaltsági fok, és hiányzott egy pontos terv a főerők fedezésére és szétbontakozására ellenséges támadás esetén.¹ Kétségtelen, Rokosszovszkij a hadtestparancsnok szemével jól látta meg, mi mindenre lett volna szükség ahhoz, hogy a csapatok teljes felkészültséggel fogadhasák az agresszor várható csapását. De éppen közbülső helyzete nehezítette, hogy megismerje: milyen ellentmondás van a körzettörzssel szemben a harcászaltság terén támasztott követelmények és a törzs rendelkezésére álló tényleges lehetőségek között.

Milyen helyzetet idézett elő a Délnyugati Frontnál a német támadás?

1941. június 15-én a körzet parancsot kapott a vezérkartól: két nap múlva kezdje meg a második lépcsőben levő öt lövészhadtest előrevonását. A törzs azonnal kidolgozta a szükséges intézkedéseket. Június 19-én újabb parancs érkezett, melynek értelmében a körzet törzséből június 22-re Tarnopolban létre kellett hozni a Délnyu-

gati Front parancsnokságát, teljes titoktartás mellett.

A csapatok tehát felvonulóban voltak, s a frontparancsnokság épp hogy megalakult, amikor megkezdődött a német támadás. A vezetés számára a legnagyobb nehézséget a csapatokkal való összeköttetés megteremtése és fenntartása, a megbízható tájékozódás hiánya jelentette. A frontparancsnokság hírendszere ugyanis az állandó telefonvonalakra épült, s ezeket az ellenség bombázásai sűrűn megszakították. Emiatt a hadseregekkel csak rendkívüli erőfeszítésekkel lehetett a kapcsolatot felvenni, s helyzetükről meg az ellenség erejéről, tevékenységéről adatokat szerezni. Bagramjan önkritikusan elismeri, hogy ezek az adatok egyáltalán nem tették lehetővé a vezetés pontos tájékozódását. Úgy véli, a hadseregek hiányos adatszolgáltatásai is hozzájárultak ahhoz, hogy a vezérkar Moszkvában nem látott teljesen tisztán, és erejüket, lehetőségeiket messze meghaladó, a valószínűségi helyzettel arányban nem álló feladatokat állított az egyes frontok elé.

A Délnyugati Front súlyos helyzetben levő csapataitól is ellencsapások mérését követelte meg a vezérkar június 22-i direktívája. A csapatok állapotát és tényleges erejét jól ismerő Purkajev tábornok, a fronttörzs főnöke és helyettese, Bagramjan ezredes, védelmi feladatokra számítottak. Purkajev a helyzet reális elemzése után javasolta Kirponosznak: jelentsék a vezérkarnak a kialakult helyzetet és kérjék a feladat megváltoztatását. Bagramjan támogatta a törzsfőnök javaslatát. Vasugin hadtestkomisszár, a haditanács tagja, morális okokra hivatkozva ellenezte a védelem gondolatát. Kirponosz nem vitatta Purkajev javaslatának hadműveleti célszerűségét, de a parancs teljesítésének szükségességéből kiindulva, az ellencsapás mellett döntött. Elhatározását az időközben helyszínre érkező Zsukov, a vezérkar főnöke jóváhagyta. Memoárjában Rokosszovszkij bírálja a frontparancsnok magatartását. Éspedig nemcsak azért, mert az ellencsapás mérésére adott utasítása nem volt összhangban az adott lehetőségekkel. Azért is elmarasztalja, mert Kirponosz, saját felelősségére, nem adott olyan fel-

¹ K. K. Rokosszovszkij: Katonai kötelesség. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó. 1971. 10–11. o.

adatot csapatainak, amely számolt volna a tényleges helyzettel.²

Nem vitás, hogy a kapott feladat meghaladta a Délnyugati Front erejét és nem állt arányban a lehetőségekkel. A parancs nem volt reális és teljesítése nagyon súlyos áldozatokba került. Ezt Zsukov marsall is elismeri memoárjaiban. De hibáztatható-e a frontparancsnok a parancs feltétlen teljesítésére való törekvés és a törzsfőnök javaslatának elutasítása miatt? Bagramjan nem marasztalja el döntéséért Kirponoszt, minden bizonnyal azért, mert neki igazán módja volt a maga teljességében felmérni a frontparancsnok nehéz helyzetét. Jól tudta, hogy Kirponosz elgondolása kezdettől az volt, hogy a régi megerősített körletekbe visszavonulva feltartóztatja az ellenséget, majd a mélységből előrevont erőikkel mért ellen-csapásokkal bekeríti és megsemmisíti. Úgy érezte azonban, hogy nincs joga a vezérkar utasításával ellentétes cselekvésre. A helyszínre érkező vezérkari főnök pedig végérvényesen eldöntötte a kérdést. Ezután már csak a feladat megoldására irányuló erőfeszítések következtek.

A Délnyugati Front gépesített hadtestei és a második lépcsőből előrevont lövészhadtestek öt napon át csapást csapás után mérve próbálták meg feltartóztatni a túlerejű ellenség előnyomulását. A súlyos harcokban erői mindjobban kimerültek és felőrlődtek. A vezérkar végül belátta: eredeti parancsa nem teljesíthető, az ellenség nagy páncélos túlereje hovatovább a bekerítés és egymástól való elvágás veszélyének teszi ki a front csapatait. Ezért június 30-án elrendelte a visszavonulást a régi megerősített körletekbe.

A késve elrendelt visszavonulás és védelembe való átmenet súlyos helyzetet idézett elő, amely különösen a front szárnyait fenyegette. Az erősen megfogyatkozott csapatok erejük végső megfeszítésével lassították az ellenség előnyomulását, de nem tudták megakadályozni Bergyicsev és Zsitomir elfoglalását, mely után a „Dél” hadseregcsoporthoz páncélos erők előtt megnyílt az út Ukrajna szíve, Kijev felé.

A hadtörténeti irodalomból jól ismert, milyen önfeláldozó hősiességgel

védtek a szovjet emberek az ukrán fővárost. Halder vezérkari főnök naplója, a Wehrmacht főparancsnokság hadinaplója és valamennyi tudományos értékű nyugatnémet feldolgozás is elismeri, a Kijevet védő szovjet csapatok szívós ellenállása és helytállása mennyire nem várt nehézségeket okozott a „Dél” hadseregcsoporthoz, s halomra döntötte a német hadvezetés számításait. Bagramjan emlékiratai számos adalékkal támasztják alá ezeket a megállapításokat. Arról is ír azonban, hogy minden erőfeszítésük ellenére, a főhadiszállás és a Délnyugati Irány főparancsnoka, Bugyonnij marsall nem találta eléggé határozottnak a front tevékenységét, és azt követelte: fokozzák az ellenségre mért csapások erejét. Bagramjan nem fűz megjegyzéseket a főhadiszállásnak a front tevékenységével kapcsolatos véleményéhez. Amit azonban leír a harcselekmények alakulásáról, abból világosan érzékelhető, hogy a front törzse és csapatai, egyre szűkülő lehetőségeik határain belül, igenis határozottan tevékenykedtek. Ennek köszönhető, hogy a „Dél” hadseregcsoporthoz eredeti tervekkel ellentétben képtelen volt menetből kijutni a Kijevi Megerősített Körlet előterébe. Főerői súlyos veszteségek árán is csak augusztus 3-án érték el a fővédővonalát, a körlet déli szektorában. Kétségtelen, hogy szükséges lett volna nagyobb erővel csapásokat mérni az ellenségre, de nem volt mivel. A frontparancsnok ehhez szükséges tartalékokkal egyáltalán nem rendelkezett. A főhadiszállás és Bugyonnij teljesíthetetlen követelményeket támasztott a Délnyugati Fronttal szemben.

A következő kérdés Kijev védelmének, illetve feladásának problémája. Közismert, hogy a szovjet csapatok rendkívül szívós ellenállása a szmolenszki és a kijevi irányban, válaszút elé állította a német hadvezetést. Világossá vált ugyanis, hogy nincs elegendő erejük döntő siker elérésére mindkét irányban. A tábornokok többsége a Moszkva elleni támadás tovább erőszakolása mellett foglalt állást, ettől várva a szovjet ellenálló erő összeroppanását. Hitler azonban a háború folytatásához nélkülözhetetlennek vélte Ukrajna élelmiszerkészletét, s emellett attól tartott, hogy a „Dél” hadseregcsoporthoz nem kielégítő tevékeny-

sége miatt a szovjet csapatok délről veszélyes csapásokat mérhetnek a Moszkva felé előretörő német erők oldalába és hátába. Ezért úgy döntött, ideiglenesen védelembe rendeli a szmolenszki irányban tevékenykedő „Közép” hadseregcsoportot, és a kijeji irányban fokozza a támadás erejét.

Zsukov marsall emlékirataiból ismert, hogy neki már július 29-én az volt a véleménye: Kijevet fel kell adni, a nyugati irányban pedig haladéktalanul ellencsapást mérni a jelynai kiszögellés felszámolására, hogy az ellenség ezt a hidfőt ne használhassa fel egy Moszkva elleni csapás céljára. A marsall megírja: tisztában volt vele, mit jelent lélektanilag Kijev feladása, de nem lehetett tekintettel az érzelmeire. Mint katona kötelességének tartotta a véleménye szerint egyetlen lehetséges megoldást javasolni az adott helyzetben.³ E javaslattal Sztálin nem értett egyet, s a vita eredménye: Zsukovot felmentették vezérkarfőnöki besorozásából. Utódaul Saposnyikov marsall neveztek ki, aki a leghatározottabban képviselte a legfelsőbb főparancsnok véleményét Kijev végsőkig való tartásáról.

Hogyan ír Bagramjan Kijev védelméről?

Könyvéből megtudjuk: augusztus 8-án Sztálin táviratilag megkérdezte Kirponosz vezérezt: igaz-e, hogy hajlandó feladni a várost, mert kevés az ereje? Kirponosz határozott nemmel válaszolt, de jelentette, hogy nincsenek tartalékai. Erre a legfelsőbb főparancsnok azt javasolta: a 26. hadseregből képezzen tartalékot. Egyet kell érteni Bagramjannal, hogy erre a célra a rendkívül legyengült 26. hadsereget nem lehetett figyelembe venni. Sztálin alaposan túlbecsülte a Délnyugati Front lehetőségeit. Guderian és Kleist páncélos csoportjának nyomása időközben még súlyosbította a helyzetet, a front szárnyain a bekerítés veszélye fenyegetett. Bugyonnij marsall elemző jelentéséből a főhadiszállás is felismerte a veszélyt, s augusztus 16-án, Kijev megtartásának követelése mellett, engedélyezte a front jobbszárnyán harcoló 5. hadsereg és 27. lövészhadtest visszavonulását a

Dnyeper mögé. Ezzel egyúttal tartalék-képzési lehetőséget is kívánt teremteni a front számára. A főhadiszállás Guderian páncélos csoportjának szétzúzására létrehozta a Brjanszki Frontot és egy új hadsereget is felállított, a Délnyugati Front szárnyának fedezésére. Bagramjan elismeri, hogy a Brjanszki Front tevékenysége sokat segített, de a veszélyt nem tudta megszüntetni. Guderian páncélos csoportjának szétzúzása meghaladta erejét és lehetőségeit.

A Délnyugati Front jobbszárnyának visszavonulása nem várt helyzetet teremtett, amely a továbbiakban végzetes következményekkel járt. A 27. hadtest visszavonulásának megszervezésekor elkövetett hibák miatt augusztus 22-én este egy ellenséges páncéloscsoport betört Okunyinovo körzetébe és elfoglalta a Dnyeperen átvezető közúti hidat. Zsukovot nyugtalanította a kijeji irányban kialakult helyzet, ezért újból javasolta a város feladását. Sztálin, Kirponosz ígéretére hivatkozva, ismét nem engedett. Pedig időközben egyre fenyegetőbbé vált a front átkarolásának és bekerítésének veszélye.

Ez készítette a Délnyugati Front haditanácsát arra, hogy szeptember 11-én kérje a vezérkart: engedélyezze a csapatok kivonását a Kijeji Megerődített Körletből a Pszjol folyó mögött húzódó hátsó védelmi övezetbe. Saposnyikov az engedélyt megtagadta és pánikhangulatból fakadónak nevezte a kérelmet. Bugyonnij marsall, irányfőparancsnok, a front haditanácsával egyetértésben olyan súlyosnak tartotta a helyzetet, hogy Saposnyikov elutasító válasza után a főhadiszállástól kérte a visszavonulás engedélyezését. Még aznap este Sztálin táviratilag fordult Kirponoszhoz. A visszavonulást két feltételhez kötötte: megfelelően elő kell készíteni a hátsó védelmi övezetet, egyidejűleg a Brjanszki Fronttal együttműködve erős csapást mérni a Konotop körzetében levő ellenségre, hogy a bekerítést elkerüljék. Táviratát így fejezte be: „Hagyjanak fel már a visszavonulási terepszakaszok keresgélésével, ehelyett az ellenállás módjait keressék.” Bagramjan leírja, hogy e mondat olvasásakor Kirponosz elszápadt, majd a haditanács tagjaitól véleményt kért. Burmisztyenko felelt: ha nem szabad visszavonulni, ne eről-

³ G. K. Zsukov: Emlékek és gondolatok. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó-Kossuth Könyvkiadó, 1970., 227. o.

tesük. Erre Kirponosz lényegében visszakozott előző javaslataitól. Sztálin válaszában a legfelsőbb főparancsnokság engedélyéhez kötötte Kijev feladását, s másnap felmentette Bugyonnijt a Délnyugati Irány főparancsnoksága alól. Utódjául Tyimosenko marsallt nevezte ki.

Bagramjan nem helyteleníti Sztálin döntését, ehelyett felsorakoztatja annak okait. Az ellenség Leningrádot és Moszkvát is fenyegette, s Kijev feladása Ukrajna elvesztésével volt egyenlő. Figyelemre méltóan utal rá, mennyire megnehezítette volna Kijev eleste az Egyesült Államokban Roosevelt helyzetét. Eppen azokban a napokban járt ugyanis Moszkvában az amerikai elnök személyes megbízottja, hogy tájékozzódjék a Szovjetunió védelmi képességéről. Sztálin úgy tájékoztatta, hogy a többi között Kijevet is tartani lesznek képesek 1941—1942 telén. Egyet kell érteni azzal, hogy magasabb politikai érdekek kétségtelenül Kijev megtartását követelték. De nem szabad megfélemlkezni arról sem, hogy Sztálin azért tehetett határozott ígéretet Kijev megtartására, mert Szaposnyikov irreális helyzetértékelését fogadta el, Bugyonnijnak a valós lehetőségekkel számotvető javaslatával szemben.

Tyimosenko sem vonhatott le más következtetést a kialakult helyzetből, mint Bugyonnij: szeptember 16-án, saját elhatározásából, a Délnyugati Irány főparancsnokságán tartózkodó Bagramjan útján, szóbeli engedélyt adott a front visszavonulására és Kijev kiürítésére. Másnap Bagramjan a front törzséhez visszatérve jelentést tett Kirponosznak, de ő írásos parancsot kért. Moszkvából szeptember 18-án érkezett meg táviratilag az engedély. Ekkorra a Délnyugati Front csapatait az ellenség bekerítette.

A visszavonulás engedélyezése túl későn történt és súlyos hiba volt. Vaszilevszkij marsallnak, a vezérkari főnök helyettesének, már szeptember 11-én az volt a véleménye, hogy elkészték a csapatok visszavonásával.

Bagramjan drámai módon írja le a front csapatainak több csoportban végrehajtott kitörését, melynek során Kirponosz vezérezredes és több más katonai vezető életét vesztette; a csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek,

s a maradék erő egy része fogságba esett.

Hogyan ítéltető meg ezek után a Délnyugati Front törzsének vezetési tevékenysége, hogyan ábrázolható a tragikus sorsú Kirponosz vezérezredes hadvezéri portréja? Milyen választ ad e kérdésekre Bagramjan könyve?

Egyetlen mondatban kifejezve: a valóságot híven tükröző, kendőzetlenül őszinte választ. Cselekménysorok sokaságának pontos ábrázolásával, a nehézségek és hibák reális szerepének bemutatásával, a fronttörzs vezető munkatársai s a magasabbegységek parancsnokai tevékenységének jellemzésével bizonyítja, hogy az adott lehetőségek határain belül, a vezetés kezdetétől céltudatosan és határozottan működött, mindent meg tett annak érdekében, hogy ura maradjon az egyre nehezebbé váló helyzetnek. Maximálisan törekedett a vezérkar és a főhadiszállás utasításainak végrehajtására, a jelentős ellenséges túlerővel szemben. A kapott feladatok kezdetétől meghaladták erejét és lehetőségeit, mégis képes volt úgy vezetni csapatait, hogy kudarcra ítélte a „Dél” hadseregcsoport eredeti szándékait és terveit.

Hasonló a helyzet Kirponosz vezérezredes, frontparancsnok tevékenységének megítélését illetően is. Az 1950-es évek második feléig megjelent munkák Kirponoszt általában úgy emlegetik, mint aki nem rendelkezett kellő felkészültséggel és gyakorlattal egy front vezetéséhez, s becsületessége, jószándéka mellett megalapozatlan döntéseket hozott, hibákat követett el. Ezek a nézetek egyoldalúan ítélik meg Kirponoszt, aki mögött a Kijevi Különleges Katonai Körzet parancsnokává történt kinevezésekor már komoly katonai múlt állt. A polgárháború óta volt tagja a Vörös Hadseregnek, kiváló eredménnyel elvégezte a Frunze Akadémiát, s hadosztályparancsnokként a szovjet—finn háborúban kitűnt vezetési tevékenységével, személyes példamutatásával, bátorságával. Kimagasló érdemeiért a Szovjetunió Hőse címmel tüntették ki. A Leningrádi Katonai Körzetből került a Kijevi Különleges Katonai Körzet élére. Kétségtelen, hogy nagyon gyorsan emelkedett ilyen magas beosztásba, és nem volt módja tapasztalatokat szerezni seregtestek vezetésére. Ezzel azon-

ban nem állt egyedül. 1938—1940 között számos katonai vezető került hasonló helyzetbe, s legtöbbször a háború megpróbáltatásai közepette kiváló hadvezérré nőtte ki magát. Kirponoszt korai halála ebben megakadályozta. De amíg élt, megfelelt a belé helyezett bizalomnak.

Bagramjan közvetlen közelről, a közös munka során és a tennivalókról folytatott vitákban ismerhette meg. Könyvében tisztelettel és megbecsüléssel emlékezik vissza rá és képzett, felelősségtudattól áthatott, céltudatos, energikus parancsnokként ábrázolja. Könyvéből kitűnik, hogy a parancsok maradéktalan teljesítésére irányuló határozott törekvés, és ennek kapcsán a fronttörzs akarati egységének megőrzése volt Kirponosz vezetési tevékenységének legfőbb jellemzője. A legtöbb katonai vezetőhöz hasonlóan, ő is meg volt győződve róla, hogy a szovjet hadsereg nem kerülhet olyan helyzetbe, amely huzamosabb ideig tartó védelmi harcokra és jelentős területek feladására kényszeríti. Ez magyarázza, hogy a határvédelmi terv elkészítésekor a határ mentén csupán kisebb biztosító erőket kívánt elhelyezni, s az erők zömét a második lépcsőben tartva, nagy erejű ellencsapás mérésére alkalmazni. Elgondolása nem számolt reálisra a várható agresszív következményeivel, de az igazság kedvéért meg kell mondani, Kirponosz csak egy volt a hasonlóan gondolkodó szovjet katonai vezetők közül.

A német támadás bekövetkezése után Kirponosz jól tudta, hogy erői a vezérkar követelte ellencsapás mérésére elégtelenek. Az volt a véleménye, hogy védelmi harcokkal a régi megerősített körletek vonalában kell feltartóztatni az ellenséget, majd a mélységből előrevont erőkkel ellencsapást mérve, visszavetni a határon túlra. Ezért nem is vitatta törzsfőnöke javaslatának helyességét. Mégis a vezérkar parancsának megfelelő elhatározást hozott. „A parancs parancs: teljesíteni kell. Ha a parancs vétele után minden parancsnok a maradéktalan teljesítés helyett saját elképzeléseit fogja kifejteni, ez nem vezet jóra” — indokolta elhatározását a haditanács tagjainak.⁴ Véle-

ményének helyességéhez nem férhet kétség. S az is mellette szól, hogy a háború első napján még nem volt az a helyzet, mint az első győzelmek után, amikor már bőséges információk és új feltételek birtokában volt lehetőség vitatkozni is, a harctevékenység legcélszerűbb módjairól.

Bagramjan nyugodt, higgadtan mérlegelő, jó áttekinthetőséggel rendelkező parancsnokként jellemzi Kirponoszt, aki rendelkezett a front vezetéséhez szükséges készségekkel és felkészültséggel. Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy voltak órák és napok, amikor mindezek nem mutatkoztak meg magatartásában szembetűnően. Minden bizonnyal erre utal Rokosszovszkij szigorú kritikája is. Július közepén járt Kirponosznál, abból az alkalmából, hogy a Nyugati Fronthoz helyezték át hadseregpáncsnoki beosztásba. Rokosszovszkij szerint Kirponosz szórakozottan hallgatta jelentését, s eközben ellencsapásokra adott utasításokat törzsének, egy-két hadosztály erőivel, azt sem kérdezve: képesek-e rá. „Az volt a benyomásom, hogy a frontparancsnok nem akar szembenézni a tényekkel” — írja Rokosszovszkij.⁵ A marsall szigorú ítélete érthető, hiszen nem ismerhette azokat a körülményeket, amelyek megkötötték Kirponosz kezét. A valóságot azonban Bagramjan érzékelteti helyesen. Könyvéből világosan kiderül, hogy a frontparancsnok július közepén, és később is, képes volt felmérni a tényeket és szembe nézett velük. S mint mindig, ekkor is minden lehető elkövetett annak érdekében, hogy teljesítse, amit a hadvezetés elvár tőle és csapataitól.

Nem hibáztatható Kirponosz amiatt sem, hogy augusztus 8-án biztosította Sztálint: megvédi Kijevet. Ebben az időben a legfelsőbb posztokon álló párt-, állami és katonai vezetőktől a város lakosságáig mindenki meg volt győződve róla, hogy Kijevet sikerül megtartani. Egyedül Zsukov képviselt ellenkező nézetet. Ő Sztálin és Kirponosz szeptember 11-i táviratváltása kapcsán azt írja emlékirataiban, Kirponosz visszakozására célozva, hogy a Délnyugati Front vezetése drága árat fizetett a rossz helyzetfelmérésért. De valójában rossz helyzetfelmérésről

⁴ I. H. Bagramjan: Így kezdődött a háború. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, 1973., 121. o.

⁵ Rokosszovszkij: I. m. 20. o.

volt-e szó szeptember 11-én? Bagramjan könyvéből az derül ki, hogy nem rossz helyzetfelmérés történt ekkor, hanem egy döbbenetes emberi tragédia zajlott le. Kirponosz mélyesen tisztelte Sztálint, s meg volt győződve róla, hogy magasabb szempontok miatt ragaszkodik Kijev tartásához. Emellett minden bizonnyal a gyávaság vádját érezte ki Sztálin reagálásából. Magatartásának megítéléséhez azonban még egy lényeges körülményt figyelembe kell venni. Éspedig azt, hogy Sztálinnal lehetett vitatkozni, érvekkel alátámasztva esetenként ellentmondhattak neki, de egyet nem lehetett: parancsát nem teljesíteni. Ennek a körülménynek lett áldozata Kirponosz, ez okozta tragédiáját. E tragédiáért Saposnyikov marsall is felelős, az ő helyzetértékelése győzte meg arról Sztálint, hogy a Délnyugati Front csapatainak később is lehetőségük lesz a szervezett visszavonulásra. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy nem mindenki engedhette meg magának Sztálinnal szemben azt, amit Zsukov. Az ő helyzete egyedi volt és különleges, amelyhez Kirponoszné, aki ráadásul a gyávaság vádjával szemben is kénytelen volt védeni magát, egyáltalán nem hasonlítható. Ennek kell tulajdonítani azt is, hogy szeptember 17-én írásban követelte a visszavonulást engedélyező parancsot.

Összegezve mindazt, amit Kirponosz tevékenységéről Bagramjan könyvé-

ből megtudhatunk, egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a tragikus sorsú frontparancsnok egy rokonszenves emberi tulajdonságokkal rendelkező, kiváló képességű katonai vezető volt, akiben a szovjet hadsereg a háború kezdeti szakaszában egyik nagy reményekre jogosító hadvezérét vesztette el.

Bagramjan a Rosztov alatti ellen-támadás előkészítésének és végrehajtásának leírásával zárja memoárját. Mint személyes résztvevő pontosít olyan, hadtörténeti irodalomban is elterjedt nézeteket, amelyek nem a valóság teljes ismeretében adnak képet e hadművelet elgondolásának megszületéséről.

A recenzens itt befejezi mondani-
valóját, abban a reményben, hogy nemcsak a szakemberek, de az olvasóközönség figyelmét is sikerült felhívnia a könyv értékeire. Csupán egyetlen megjegyzés kívánkozik még a tollára. Bagramjan marsall azt írja előszavában, hogy munkájában kettős törekvés vezérelte. Bizonyítani az olvasónak, hogy Hitler hódító terve már abban a pillanatban kudarcra volt ítélve, amint hadserege átlépte a Szovjetunió államhatárait. Mentés maradni a szubjektívizmustól, ami gyakorta hatalmába keríti a memoárfírókat. Könyvének mondanivalója meggyőzően bizonyítja, hogy maradéktalanul megvalósította mindkét törekvését.

Tóth Sándor

TRÓCSÁNYI ZSOLT:

TELEKI MIHÁLY

(Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig)

(Akadémiai Kiadó. Budapest. 1972. 333 p.)

A munka szerzőjének látszólag megoldhatatlan feladattal kellett megbirkóznia. Olyan tekintélyekkel szemben, mint a kortárs Bethlen Miklós vagy Cserei Mihály és a magyar irodalom legnagyobb hatású fejedelme, Jókai Mór, kellett az önálló erdélyi fejedelemség utolsó jelentős politikusa, Teleki Mihály, alaposan megcsorbult tekintélyét helyrekovácsolnia. A kötet elolvasása után azonban megállapít-

hatjuk: Trócsányinak nemcsak Teleki alakjáról sikerült levernien a feledés és az előítélet századok óta rászórt porát, s ezzel Kóvár egykori kapitányát, Apafi fejedelem tanácsosát, az őt méltán megillető helyre állítania, hanem a kor Erdélye számos politikai és katonai kérdését is — sok új adat birtokában — helyesebb megvilágításba helyezte.

Csak sajnálhatjuk, hogy a szerző csupán annyiban foglalkozott ezekkel